

«Köşgi-balabanlar Araza bakar...»

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Nukdaýnazar, Türkmen dili
написано kitapcy | 26 января, 2025

"Köşgi-balabanlar Araza bakar..." «KÖŞGI-BALABANLAR ARAZA BAKAR...» ÝAZYJY ULY JEMGYÝETI NÄDIP ASSIMILIZASIÝADAN GORAP BILDİ?

Türkiýäniň žurnalistdir ýazyjy sulsadynyň aglabä köpcüligi familiýasyna seredip, Mesut Pezeşkiýany ermenidir öýtdi... Haýp, haýp, haýp...

Ankarada ýaşan, Azerbaýjan respublikasyny esaslandyryjy Mämmedemin Resulzadanyň eline 1954-nji ýylyň ortalarynda goşgy bilen ýazylan roman-poema gelip düşdi.

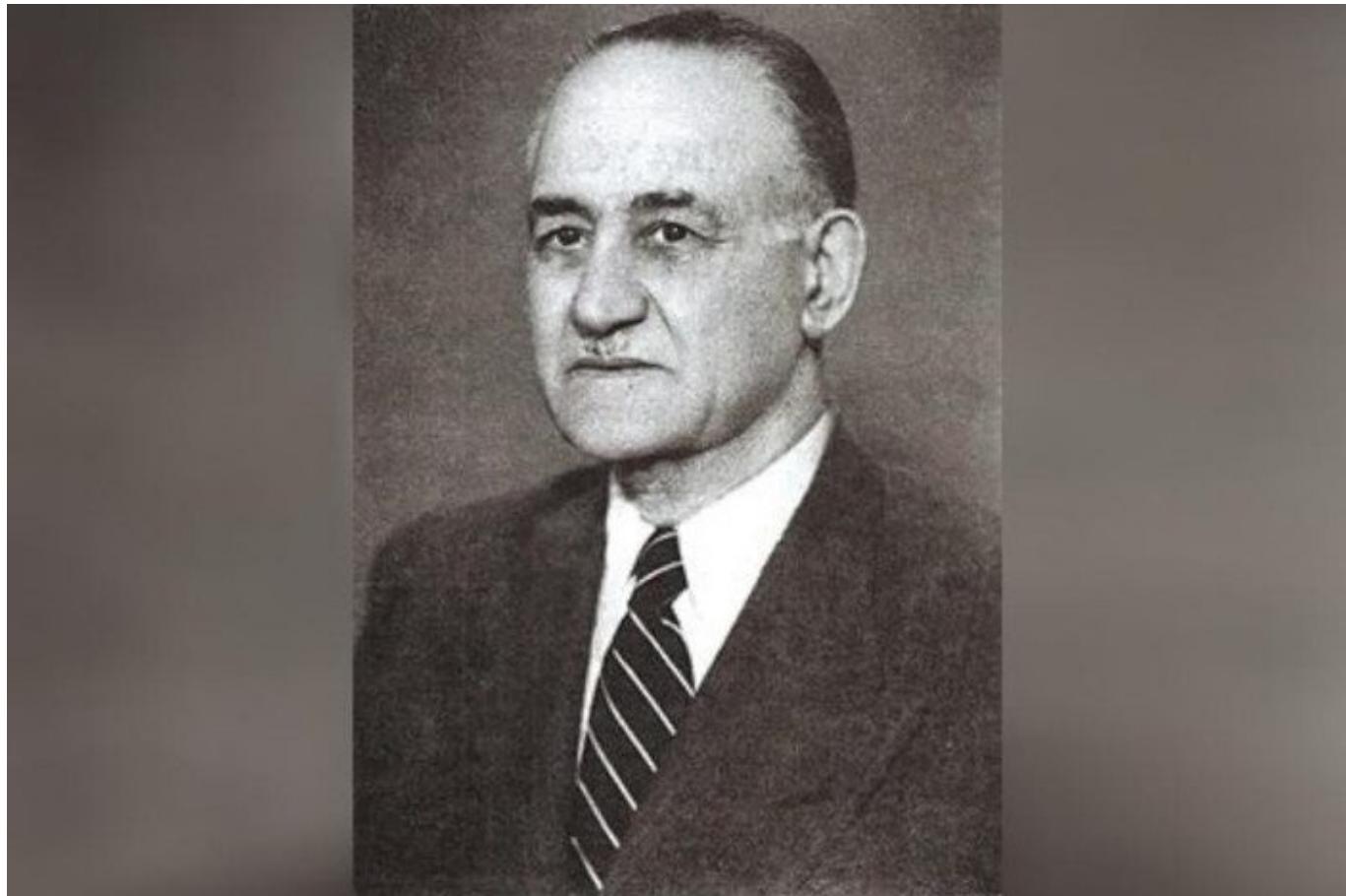
Tähranda häzirbegjan türk(men) dilinde çap edilen «Haýdarbaba salam» atly poemasyň awtory Muhammet Hüseýin Şähriýardy.

Muhammet Hüseyin Şahriyār

«Haýdarbaba salamyň» Mämmedemin Resulzada ýetirilmeginiň simwoliki-taryhy ähmiyeti bardy. Çünkü ýaş Resulzada Gajar dinasiýasynyň agalygy astyndaky Eýranda 1908-1911-nji ýyllarda žurnal çykardypdy, konstitusion-monarhiá geçmek ugrundaky hereketi goldapdy we «Eýran türkleri» sözünü syýasy ulanyşyga girizipdi.

Ýarym asyrdan soň dünýä syýasy taryhynyň iň ynsanperwer döwlet dolandyryş pelsepesini kemala getirmegi we praktikada ulanmagy başaran Resulzadanyň öñünde bu gezek syýasy däl-de, edebi hadysa keserdilip goýlupdy. Mämmedemin beg bu gezek çeber eser arkaly taryh ýazma mümkünçiligini sypdyrmandy.

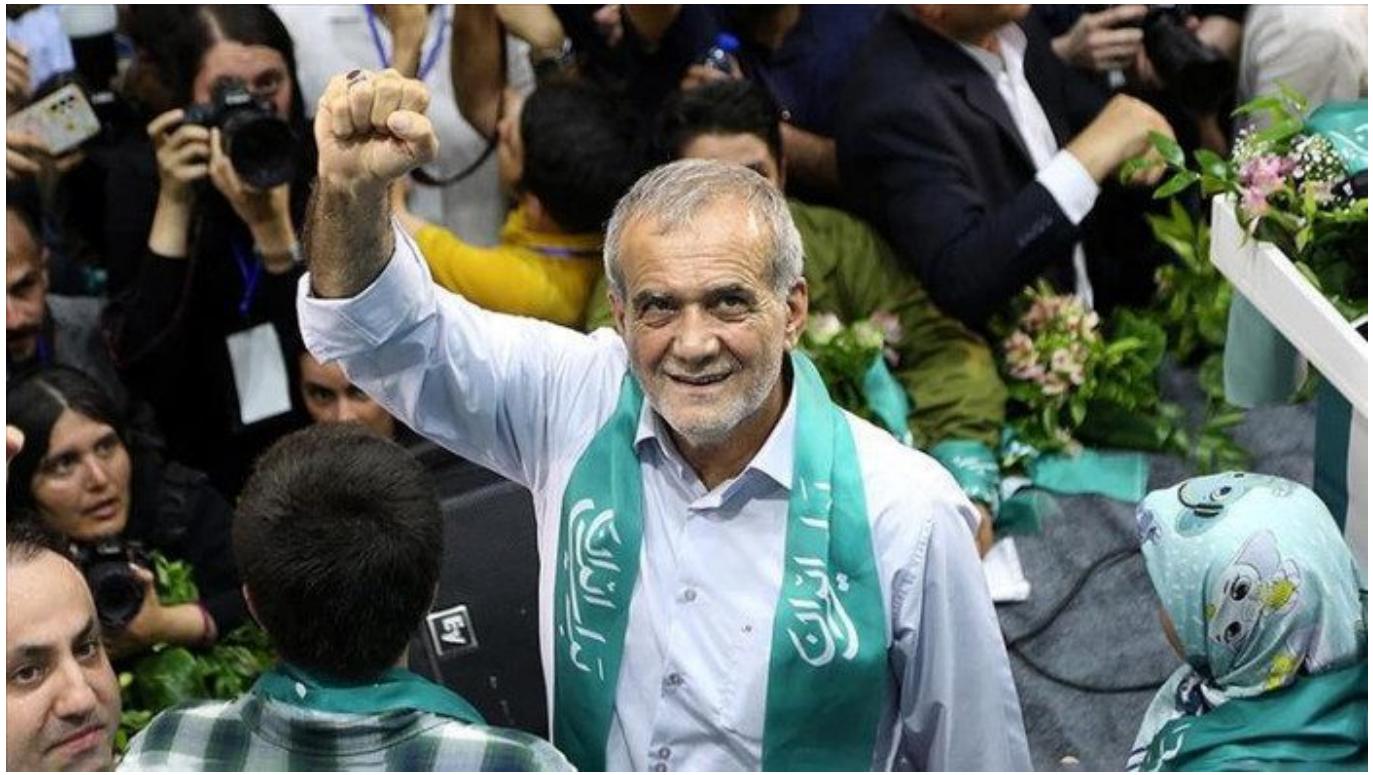

Mämmedemin Resulzada

Şol taryhyň içinde iki prinsip saklanýardy: Sekiz ýyl öñ (1945-1946-njy ýylyň Töwriz merkezli Häziebegjan Demokratik Respublikasy) garaşsyz döwleti elden gideren jemgyýete garşıy ýöredilýän assimilazasion syýasata garşıy dim-dik durulmagy we 1828-nji ýylda bölek-bücek edilen milli bitewiligiň «agzybirlik we jebislik» idealynyň goragy.

«Haýdarbaba salam» poemasy barada ýazan «Edebi hadysa» makalasy bilen ikisi boýunça-da tapawutlanan Mämmedemin Resulzada 1955-nji ýylyň 6-njy martynda aradan çykdy.

Garaşsyz Häzirbegjan döwletini gurup, «halkyna azatlygyň tagamyny datdyran» lider çeper eser arkaly halkyň «agzybirlik we jebislik» pelsepesini döredipdi.

Mesut Pezeşkiýan / Fotosurat: AA

Ine, öñlin-soñlyn aýdylan hemme zady bir gyra goýup, Mesut Pezeşkiýanyň Eýranyň prezidentligine talaşgärligini goýmagyna diňe şu nukdaýnazardan seretmelidi we şol talaşgärlige şu gözden baha bermelidi.

Mämmedemin Resulzadanyňam maksady şody. Uly makalasynda Şähriýaryň «Haýdarbaba salam» poemasyny düýpli analiz eden Mämmedemin Resulzada şeýtmek nilen Şähriýary Türkiýä, Türkiýän üsti bilenem dünýä tanatmaga mümkünçilik tapypdy.

1951-nji ýylda Nyzamy Genjewiniň Ankarada çap edilen kitabı dünýä gündogarşynaslygynyň iň ygtybarly çeşmelerinden biri bolmak bilen Nyzamyny «pars şahyry» hökmünde tanatmaga synanyşan şowinistik propoganda garşy-da iň gowy jogapdy.

Kitap gymmatyny häzirem ýitirenok, ertirem ýitirmejegini bilyärис.

Türkiýe Eýran Häzirbegjanyny pars şowinizmi assimilizasiýasyndan gorajak ýazyjyny şunuň ýaly tanan bolsa, «Haýdarbaba salam» poemasy Sowet Azerbaýjanyndaky milli hakydanyň oýanmagyna itergi berdi:

1946-njy ýylda Töwriz merkezli milli döwletini elden gideren häzirbegjan türkleriniň aglabasy Bakuwa gitdi, gidenleriň arasynda Şähriýaryň garyndaşlaryndan bolan, soňky ýyllarda

görnükli edebiýatşynas alymlaryň biri bolup ýetişen Ebulfeyz Hüseýni-de bardy.

Milli döwletiniň ýykylmagy netijesinde Bakuwa gitmeli bolan professor Mämmetzada «Haýdarbaba salamy» kirill elipbiýinde Bakuda telim gezek çap etdi. Ebulfeyz Hüseýniniň özüne ýazan hatyndan ýiti täsirlenen Muhammet Hüseýin Şähriýar garyndaşy bolan çagalyk ýoldaşynyň Bakuwa giden ogluna şygyr bilen jogap hatyny ýazypdy:

«*El bilbili, sen meniň öz balamsyň...*»

Ebulfeýz Hüseýniniň kakasy Emir Arslan Şähriýaryň ýakyn garyndaşydy.

«Hasret» tahallusy bilen şygyrlar ýazan Hüseýniniň hatyndan täsirlenen Şähriyaryň ýazan jogap haty diňe XX asyryň başlaryndan bări Töwrizden, Urmiýeden, Hoýdan, Zenjandan, Maragadan, Erdebilden Bakuwa gidenleriň ykbalyny suratlandyrmak bilen çäklenmän, 1946-njy ýylda milli döwletiň ýykylmagy netijesinde dürli ýurtlarda pasportsyz-watansyz ýaşamaga mejbur bolan ýüz müňlerçe adamyň hasratyny beýan edýärdi. Hem gürrüsiz Araz çäýynyň arasyň bölen Häzirbegjan ýurdunyň adamlarynyн tragiki ykbalyny.

*Diýip, ölsem ne halky zar istärin,
Ne gubrumyň üstünde gülzär istärin,
Arazyň boýunda mazar istärin.
Açyk goýuň, gözüm o ýary görsün,
O sazly-sözli Şähriýary görsün...*

• **«Edil häziriň özünde Şähriýary görmesem, yzyma gaýtjakdyryn...»**

Patşa Russiýasynyň gündogarşynaslyk ylmyny dowam etdirmegi bilen pars edebiýatynyň aýratynlyklaryny parslaryň, arap edebiýatynyň aýratynlyklaryny araplaryň özünden has gowy bilýän hünärmenleri ýetişdirenen SSSR-iň hut Pehlewi şanyň islegi bilen Tährana işlemäge ugradan alymlaryndan biri professor Rüstem Alyýew 1969-njy ýylyň ýazynda Tährana aýak

basan badyna «Edil häziriň özünde Şähriýary görmesem, yzyma gaýtjakdyryň...» diýipdir. Ol öz diýenini tutup duransoň, Tähran režimi 1929-njy ýylда ikilenç gaýdyp gelmezlik niýeti bilen Tährandan çykyp giden Muhammet Hüseyín Şähritary awtoulaga mündürip, Tährana – professor Rüstem Alyýew bilen duşuşmaga äkitmäge mejbur bolupdy.

Professor Rüstem Alyýew
1905-nji ýylда Töwrizde dünýä inen Muhammet Hüseyin Şähriýar

Tähran uniwersitetinde okap ýörkä halaştan gyzy bilen duşuşmagy belleşipdir, emma ertire çenli garaşandygyna garamazdan gyz gelmändir, üstesine ol eýran konrrazwedkasynyň ýokary wezipeli gullukçysyna adaglanypdy. Muny diýseň ýokuş gören şahyr Tährandan çykyp gitmegi makul bilipdir.

Durmuşyny agdar-düňder eden bu ýagdaýdan ýiti täsirlenen Şähriýar «Behçedabat ýatlamasy» atly şygrynda duýgularyny şeýle beýan edipdir:

*«Hemme uklap ýatyr, bir Alla oýa,
birem men oýa
Men aşakda kimse ýok Ondan-da ýokary»*

Alym Rüstem Alyýewiň güýji Tähran režimini Şähriýary Töwrizden Tährana getirmäge mejbur edenden soñ, özara duşusan Şähriýar bilen professor daň atýança gürleşip oturypdyr.

On iki ýyl öñ Stambulda Şähriýaryň körpe ogly Hadi beý bilen görüşüpdim. Men şonda ondan kakasynyň Rüstem Alyýew baradaky pikirini sorapdym. Hadi beý: «Şähriyar Rüstem Aliýewiň alty dilde professor bolandygyny aýdypdy» diýdi (Çagalalary-da şahyryň adyny Şähriyar diýip tutýarlar).

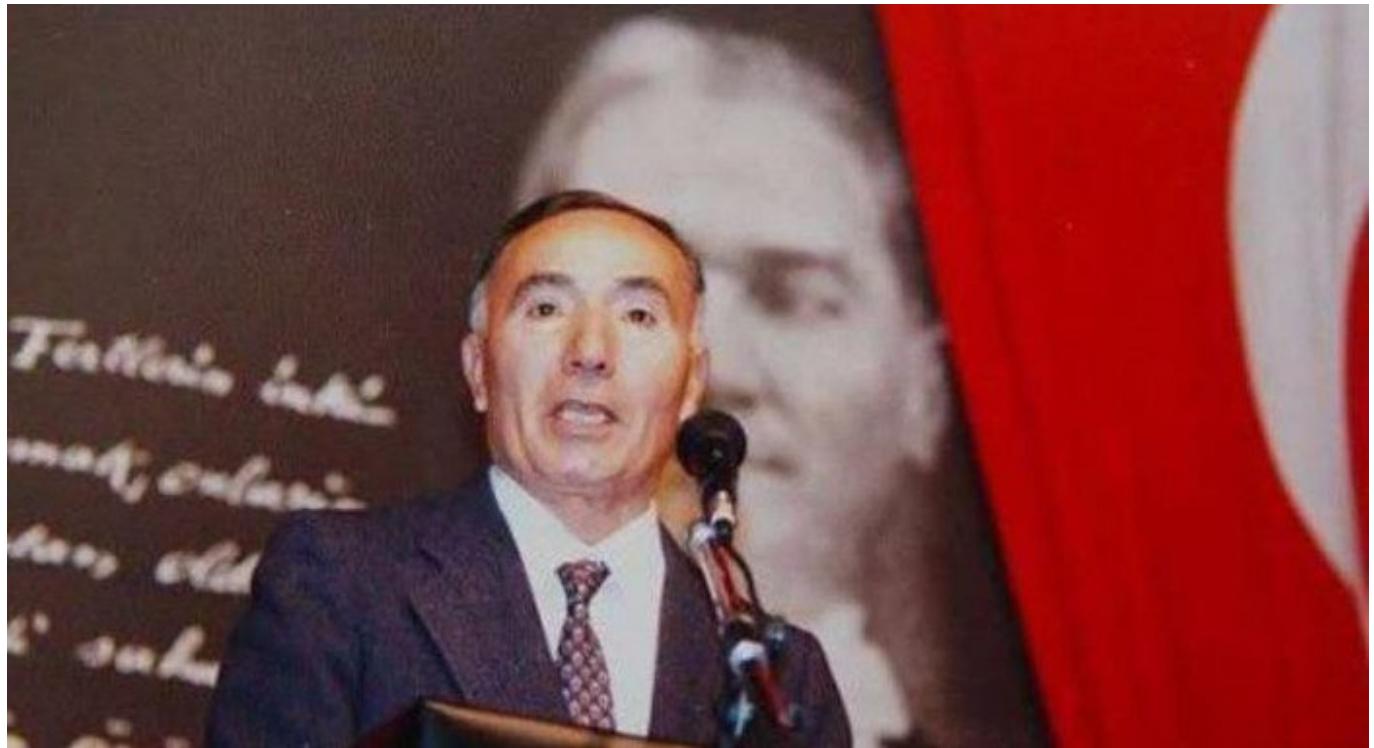
Hadi Şähriýar we Maýis Alizade

1972-nji ýylda Rüstem Alyýew etmeli işini tamamlandan soñ gara ýol arkaly Bakuwa gaýdyp gelende, sowet serhetçileri bilen özara düşünişmezlik döräp tussag astyna alnypdy we birnäçe ýyl türmede ýatmaly bolupdy. Muhammet Hüseyín Şähriýar ýazan iki şygyry bilen professor Rüstem Alyýewiň arkasynda durupdyr we arasy bölünen iki Häzirbegjanda milli duýgusy bolan her kesiň gözüni şu bentler bilen nemlendiripdi:

«*Rüstem, Bakudan söýle maña, jan saña gurban,
Töwriz saña laýyk nedir, Tähran saña gurban!*»

- **Türkologiyanyň görnükli wekili professor Muharrem Erginiň «Azeri türkçesi» kitaby**

Mämmedemin Resulzadanyň 1954-nji ýylda Muhammet Emin Şähriyary Türkiýä tanatmagy ilkibaşa «Haýdarbaba salam» ýaly şahyryň beýleki eserleriniňem aýratynlyklarynyň üstünde durup geçýän ylmy-barlag işleriniň geçirilmegine sebäp bolupdyr.

Professor Muharrem Ergin

Bularyň başynda professor Ahmet Jaferoglydan soň Türkiýe türkologiyasynyň görnükli wekillerinden profeasor Muharrem Erginiň «Azeri türkçesi» kitabı bar. 376 sahypalyk kitapda «Haýdarbaba salamyň» dil aýratynlyklary hemmetaraplaýyn öwrenilipdir.

Kitaby okan töwrizli poçtalýon 1986-njy ýylda Stambul uniwersitetinde işleýän professor Ergini görmäge gelende birnäçe sany töwriz almasyny getiripdir.

Tolgunan professor Ergin töwriziň elwan yaňakly almalaryna «Durmuşyň iň manyly sowgady» diýipdi.

1988-nji ýylyň 18-nji sentýabrynda Şähriýaryň aradan çykandygy barada habary Stambulda geçirilýän Halkara Türkologiýa konferensiýasyna gelip gowşanda, çykyşlary ýatyran professor Muharrem Ergin konferensiýa gatnaşyjylary Muhammet Hüseýin Şähriýaryň hormatyna baş egmäge çagyrypdy.

Şahyryň ölüm habary Bakuwa ýeten badyna öýlerde yas tutulypdyr, möwlit okadylypdyr, zyýapatlar berlipdir.

Professor Halyl Ryzanyň «Göýä dag ýykylan ýaly boldy» makalasyň döreden täsiri häzirem hakydamdan çykanok...

- **Iň maýda mümkünçiliği-de ularan Ebulfeyz Elçibeý: «Hakyňam**

bükülməz goly, dönmez ýüzi bar»

1979-njy ýylda Töwrizde çap edilen «Haýdarbaba salam» kitabynyň illýustrasiýalaryny bakuwly suratkeş Fahretdin Mämmetweliýew çekipdi.

Hem «Haýdarbaba salamyň» Töwrizde çap edilmegini, hemem Fahretdin Mämmetweliýewiň kitabıň illýustrasiýalaryny çekmegini amatly mümkünçilik hasaplan Ebulfeyz Elçibeý makalasyna «Hakyňam bütülməz goly, dönmez ýüzi bar» adyny goýupdy. («Azerbaýjan» žurnaly, 1981 ýylyň fewral aýyndaky sany).

Prezident bolandan soňam Elçibeýiň dilinden düşürmedik üç şahyrynyň biri Muhammet Fuzuly, ikinjisi Mehmet Akif Ersoý, üçünjisi Muhammet Hüseýin Şähriýar bolupdy.

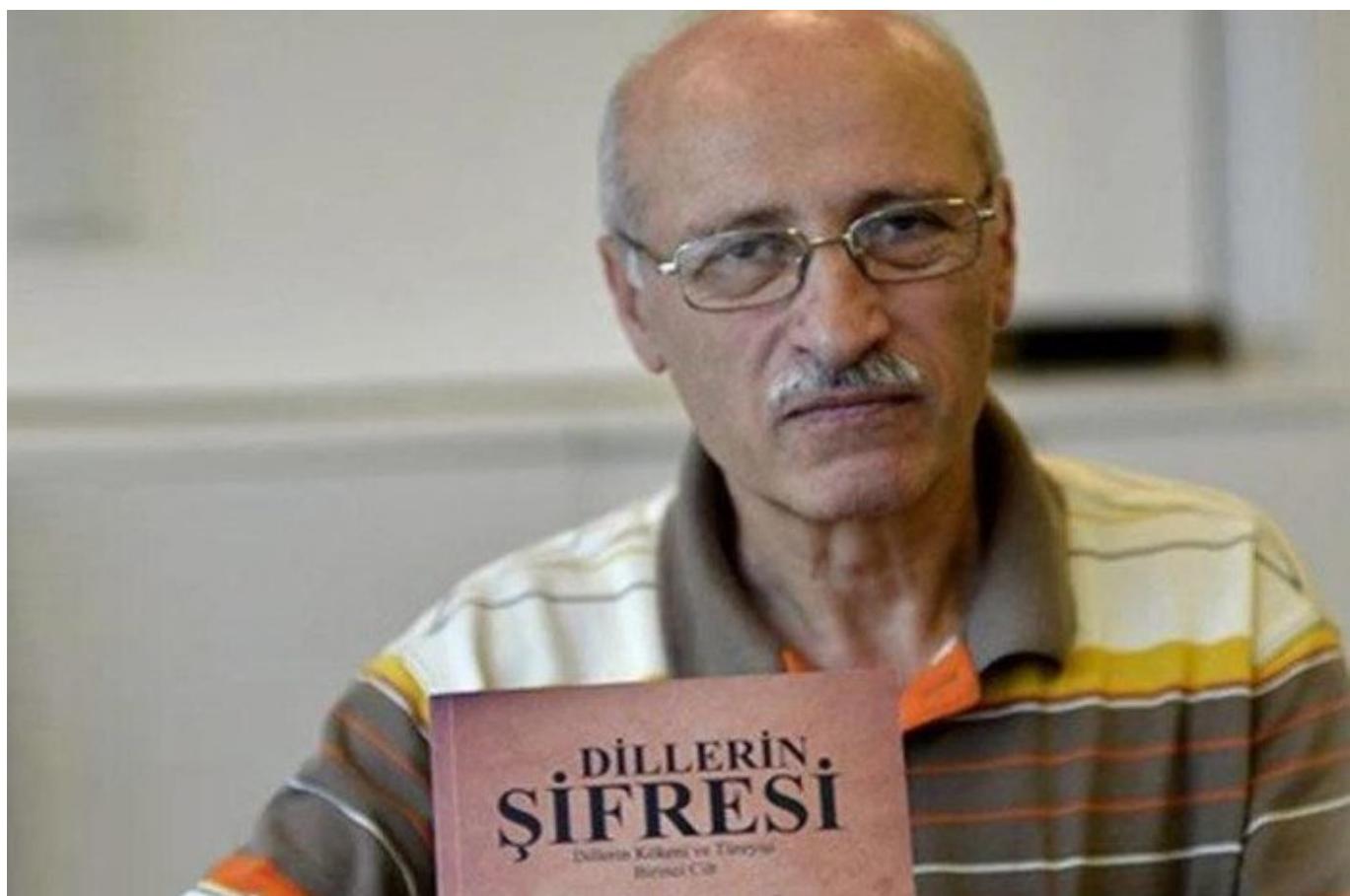
Ebulfeýz Elçibeý

Ebulfeýz Elçibeýiň aradan çykmagynyň onunju ýyly mynasybetli ýazan makalamyň giriş bölegine ýerleştirilen şu setirler Şähriýardan başga kime mahsus bolup biler?

*Orramsy gaş alan helme gözü gaşdan aýyrmyş,
Jellat gamasy bilen bedeni başdan aýyrmyş,
Jandan jigeri, gardaşy gardaşdan aýyrmyş.*

Bir millete taryh boýy bir pajya dogmuş
Biz illeriň ol gahryman ehsasyny (duýgusuny) bogmuş...

Ynha, şu «Bir millete taryh boýy bir pajya dogmuş» setiri diňe şowinist pars režiminiň golastyndaky Eýran Häzirbegjanynda däl, şol bir wagtyň özünde Baku merkezli Azerbaýjan respublikasynda günde-günaşa bolýan adam hukulkary bozulmalarynyňam iň aýy daşyna syzylyp çykmasydyr.

Dr. Yusuf Gedikli

• **Yusuf Gedikliniň taýýarlan «Şähriýar. Türk dilinde şygyrlar ýygynsdysy» kitabı**

Türk dilinde 99 şygyrdan ybarat kitap düşündirişler bilen ilkinji gezek 1990-njy ýylda çap edilenden bäri, eger ýalňışmaýan bolsam alty gezek çap edildi.

Hormatly agam, doktor Yusuf Gedikli 1988-nji ýylyň 13-nji martynda ömrüniň soňky aýlarynda Muhammet Emin Şähriýary Töwriz hassahanasynda görüp, agzyndan birnäçe söz alyp bilipdir. Nähili nesibeli adam.

1996-njy ýylda Azerbaýjan Ylymlar Akademiýasynyň Edebiýat boýunça ylmy-barlag institutynyň direktory, görnükli alym, professor Yaşar Karaýewiň goldawy bilen Şähriýaryň türk dilindäki şygyrlary boýunça doktorlyk dissertasiýasyny goran Yusuf Gedikli häIrem bu ugurda Türkïýaniň iň sowatly şahsyýeti hasaplanýar.

• **Jemleme ýerine gysgaça...**

Muhammet Hüseýin Şähriýaryň şahyrana aýratynlygy we Eýran Häzirbagjany türkçesinde ýazan şygyrlary diňe abyrsyz uly halky assimilizasiýadan gorap oñmady, şol bir wagtyň özünde bu aýratynlyk ikä bölünen Häzirbegjanyň soňky segsen ýyldan bări agzybirligiň we jebisligiň simwoly hökmünde kabul edildi.

Hem Eýranyň häzirki sistemasynyň rugsat berip-bermezligini bir ýana goýup, şu hususdan arkaýyn bolup bilersiňiz: Häzirbegjan türki Mesut Pezeşkiýanyň häzirki wagtda Eýranyň prezidentligine kandidaturasyny goýup bilmeginiň iň uly sebäpkäri dini lider Hamaneý däl-de, «Haýdarbaba salamyň» awtory şahyr Muhammet Hüseýin Şähriýardyr!

Pezeşkiýanyň prezident saýlanandygy sebäpli bolsa, Eýranyň diňe Häzirbegjan sebitleriniň däl, eýsem ýurtdaky asly türki kaşkaýlaryň, türkmenleriň we beýleki kowumlaryň Muhammet Hüseýin Şähriýaryň Töwridäki guburynyň başynda şahyryň ruhuna «Fatyha» okamagy gerek.

Türkiýedäkiler bolsa Mämmedemin Resulzadanyň Ankaranyň «Jebeji Asry» gonamçylygyndaky guburynyň başynda esaslandyryjy lideriň ruhuna «Fatyha» okasynlar. Çünkü kyrk million häzirbegjanly türki «Haýdarbaba salamyň» üsti bilen aýak üstünde saklap, öz milli aýratynlygyny assimilleşmekden köp derejede gorap saklady.

Ynha, biz elmydama **«Ene dilde güýcli edebiýaty bolmadık hiç bir jemgyýet azat bolup bilmez»** diýenimizde, edebiýatyň şu

aýratynlygyny göz öňüne tutýarys.

Terjimeçiniň belligi: Kitapçy saýtynda dürli ýurtlaryň syýasatyňa, medeniýetine, edebiýatyňa, gündelik durmuşyna, sosial gurluşyna degişli terjime edip goýýan makalalarymyzda biz hem türkmen diliniň şu aýratynlygyny öňe çykarmak üçin tagalla edýändigimizi okyjylarymyz bilse, azabymyz azajygam bolsa ýerine düşdugi bolardy.

Maýis ALIZADE.

Şenbe, 06.07.2024 ý. Edebi makalalar